

De Identiteitsontwikkeling en Toekomstverbeelding van Adolescenten

Een exploratieve kwalitatieve case studie

Naam: Jo-anne Roerdink

1^e Begeleider: Anneke Sools

2^e Begeleider: Marijke Schotanus-Dijkstra

Abstract

Background. Future imagination and identity development develop during adolescence. Future imagination is the ability to use the future as guideline for actions and thoughts in the present. Within future imagination, other concepts exist, like timehorizon; how far away in time you imagine yourself, and time valence; whether a person is optimistic or pessimistic about the future. Identity is the feeling of knowing who you are, how one sees oneself and how one judges oneself. Marcia developed 4 identity stadia, based on the presence or absence of exploration and commitment (achieved, moratorium, foreclosure, diffusion). The relation between identity status and future imagination amongst young adolescents is unclear. The main question used is how identity status manifests itself in the orientation towards the future among young-adolescents. We explore which identity status, time horizon and time valence the young adolescents experience.

Method. 6 adolescents aged between 12 and 14 participated. A qualitative analysis of interviews about future imagination was conducted. The identity statuses were obtained based on the degree of exploration of and commitment with opinions and activities. The future valence was obtained through classifying the emotional reactions regarding the future between optimism, pessimism or neutral. The time horizon was obtained by determining how far in the future the adolescents imagined themselves.

Results. Two young adolescents showed the moratorium status, which means they explored. The adolescents were positive with regards to the future. The majority reported to have concerns about school. With regards to the timehorizon, the majority of the adolescents imagined the close by future (5-10 years in the future) with reference to school. As to the living situation and relationships, they imagined the future more far away (11-20 or 20+ years in the future).

Conclusion. In contrast to previous research, young adolescents can explore identity, this might be due to stimulation from the parents. The timehorizon might be domainspecific, because of the expected life-cyclus and the degree of fantasy in imaging the future. Timevalence seems domainspecific too. This might be due to the schoolsetting, demanding too much of the young adolescence. The context can help guide the young adolescents in their quest with regards to the identity development and future imagination.

Samenvatting

Inleiding. Toekomstverbeelding en identiteitsontwikkeling zijn belangrijke ontwikkeling tijdens de adolescentie rond de leeftijd van 15 jaar. Toekomstverbeelding is de toekomst gebruiken als richtlijn voor handelingen en gedachten in het nu. Daarbinnen bestaan verschillende concepten, zoals de tijdshorizon; hoe ver in de toekomst men het eigen leven voorstelt, en tijdsvalentie; of men optimistisch of pessimistisch is over de toekomst. Identiteit is een gevoel dat men weet wie men is, hoe men zichzelf ziet en hoe men zichzelf beoordeelt. Er zijn 4 statussen in de identiteitsontwikkeling, gebaseerd op de mate van verkenning en verbintenis. De relatie tussen identiteitsstatus en toekomstverbeelding is onduidelijk bij jongere adolescenten. De hoofdvraag van dit onderzoek is hoe de identiteitsstatus naar voren komt in de oriëntatie op de toekomst. Daarbij wordt onderzocht welke identiteitsstatus, tijdshorizon en tijdsvalentie de jonge adolescenten gebruiken.

Methode. Er participeerden 6 adolescenten van 12 tot 14 jaar. Er werd een kwalitatieve analyse uitgevoerd van interviews. De identiteitsstatus werd beoordeeld aan de hand van de mate van verkenning van en verbintenis met overtuigingen en bezigheden. De tijdsvalentie werd beoordeeld door gevoelsreactie op toekomstbeelden in te delen binnen optimisme, pessimisme of neutraal. De tijdshorizon werd beoordeeld door vast te stellen hoe ver in de toekomst de adolescenten zichzelf inbeeldden.

Resultaten. Bij twee leerlingen bleek er sprake te zijn van verkenning. De jongeren waren positief over de toekomst. De meerderheid gaf aan zorgen te hebben over de studie. Qua tijdshorizon dachten de meeste jongeren met name over de nabije toekomst na (5-10 jaar in de toekomst) als het ging om school. Wanneer het ging om woonsituatie en relaties, beeldden zij zichzelf verder dan de nabije toekomst in (11-20 jaar in de toekomst) of in de verre toekomst (20+ jaar in de toekomst).

Conclusie. De context heeft een belangrijke invloed op de identiteitsontwikkeling en toekomstverbeelding van de jonge adolescent. In strijd met eerdere literatuur blijkt er wel verkenning te zijn bij jonge adolescenten. Een verklaring hiervoor is stimulatie vanuit de ouders. De schoolsetting maakt de jonge adolescenten ontvankelijk voor faalervaringen, waardoor deze de academische prestaties pessimistischer inzien. De vanuit de maatschappij verwachte levenscyclus zou de mate van fantasie in de toekomstbeelden en daarmee de tijdshorizon beïnvloeden.

Inhoud

Inleiding	4
Methode	8
Resultaten	14
Discussie	21
Referentielijst	26
Bijlage 1: Interviewschema Interview 1	29
Bijlage 2: Interviewschema Interview 2	31

Inleiding

Aanleiding

De mens bevat een unieke eigenschap, waarvan onduidelijk is of we deze delen met enig andere soort: toekomstverbeelding (Suddendorf & Corballis, 2007).

Toekomstverbeelding is de vaardigheid de toekomst te gebruiken als richtlijn voor handelingen en gedachten in het nu (Sools & Mooren, 2012). Cornish (2004) legt uit dat mensen anticiperen op de toekomst door kansen te herkennen en gevaren uit de weg te gaan. De mens bereikt dit door doelen op te stellen en benodigdheden te vinden deze te bereiken. Richting geven aan onze acties is belangrijk voor onze overleving, aangezien dit ons gedrag motiveert (Suddendorf, 2010). De jacht op dieren om in voedsel te voorzien is een voorbeeld hiervan.

De adolescentie is een belangrijke periode om toekomstverbeelding in te onderzoeken, gezien de ontwikkelingen die op deze leeftijd ontstaan (Mello & Worrell, 2015). In deze periode ontwikkelen de hersenstructuren die verwant zijn aan het maken van keuzes op de lange termijn (Jolles, 2011). Daarnaast begint het proces van identiteitsontwikkeling in deze levensfase, waardoor zij de tijd anders gaan ervaren ten opzichte van de kindheid (Erikson, 1968). Dit onderzoek gaat in op hoe jonge adolescenten de toekomstverbeelding en identiteitsontwikkeling ervaren.

Toekomstverbeelding bij adolescenten

Markus en Nurius (1986) ontwikkelden de *Possible selves* theorie over toekomstverbeelding. Zij beschrijven dat deze mogelijke zelfen potentiële versies van jezelf zijn. Deze zijn zowel positief als negatief. De mogelijke zelfen motiveren het gedrag, door angst voor de negatieve versie en de blijdschap bij het behalen van de positieve versie. Het actuele zelfconcept is het beeld dat iemand nu van zichzelf heeft (Markus en Nurius, 1986). Daarnaast bestaat het ideale zelfbeeld, de versie van jezelf waarin je je optimaal acht. Naarmate je ideale zelfbeeld meer overeenkomt met je actuele zelfconcept, ervaar je een hoger gevoel van eigenwaarde. De toekomstdoelen die we hebben zijn het referentiepunt waarmee we onze huidige staat of gedrag motiveren (Markus en Nurius, 1986).

Het vermogen de toekomst in te beelden komt tot bloei vanaf het 15^e levensjaar (Greene, 1986). Wanneer de hersenstructuren rijpen in de puberteit, kunnen adolescenten duidelijkere toekomstbeelden produceren en deze beter beoordelen (Suddendorf, 2017). Uit onderzoek van Steinberg et al. (2009) blijkt dat het bewaren van beloningen tot in de toekomst verbetert en er een toename is in het vooruit plannen vanaf 15 jaar en ouder. Gedurende de adolescentie verplaatst de aandacht zich meer van de korte termijn naar de lange termijn. De adolescent van onder de 15 jaar leeft meer in het heden en is minder gericht op de toekomst (Steinberg et al, 2009).

Toekomstverbeelding is specifiek belangrijk voor adolescenten om verschillende redenen. Bosma (1985) noemt er twee. Ten eerste hebben de keuzes die adolescenten maken met betrekking tot de toekomst, zoals keuzes over de carrière, levensstijl en toekomstige familie, grote invloed op het latere leven. Daarnaast speelt de toekomstverbeelding van adolescenten een belangrijke rol in de identiteitsontwikkeling, die beïnvloedt wordt door verkenning en verbintenis met toekomstgeoriënteerde interesses. Tenslotte benoemen Nurmi en Pulliainen (1991) dat van probleemgedrag, zoals criminaliteit, problemen in de keuze van carrière en drugsmisbruik, verwacht kan worden dat deze gerelateerd zijn aan hoe de adolescent zijn toekomst inbeeldt.

De manier waarop de adolescent de toekomst bekijkt, is van invloed op de manier waarop de toekomstdoelen benaderd worden. Trommsdorff en Lamm (1980) beschrijven de term tijdswaardering als de mate waarin men optimistisch of pessimistisch is over de toekomst. Deze tijdswaardering blijkt belangrijk voor hoe adolescenten hun toekomstdoelen ervaren (Cantor, Norem, Niedenthal, Langston & Brower, 1987). Cantor et al. (1987) vonden dat studenten die een optimistische kijk op de toekomst hadden, meer streven naar succes en versterking van hun zelfvertrouwen. De studenten met een pessimistischere kijk op de toekomst hadden lage verwachtingen en zij voelden angst en weinig controle bij hun presteren.

Een andere manier waarop de adolescent de toekomst kan bekijken is de tijdshorizon. Lessing (1972) beschrijft de tijdshorizon als term voor hoe ver in de toekomst men het eigen leven voorstelt. Zij doelt hierbij op hoe ver in de tijd de toekomstverbeelding verwijderd is van de huidige tijd waarin de persoon zich bevindt. Greene (1986) vond in zijn onderzoek dat met de leeftijd van adolescenten, de lengte van de tijdshorizon toeneemt. Steinberg et al. (2009) vond dat er vanaf de leeftijd van 15 jaar er een verschuiving plaatsvindt van het concentreren op het heden, naar meer vooruitdenken over de toekomst. Met het langer worden

van deze tijdshorizon zijn de oudere adolescenten in staat te anticiperen op de toekomst die verder weg ligt en zijn ze beter in staat te plannen, doelgericht te werken en beloningen uit te stellen (Lessing, 1972).

Zoals hierboven beschreven blijkt toekomstverbeelding een belangrijke vaardigheid voor meerdere zaken in het leven van de adolescent. Deze vaardigheid ontwikkelt zich rond het 15^e leeftijdsjaar (Greene, 1986). Een andere belangrijke mijlpaal in de ontwikkeling van de adolescent is de ontwikkeling van de identiteit. Volgens Erikson (1968) is de grootste uitdaging waar adolescenten mee kampen het ontwikkelen van een samenhangend besef van hunne eigen identiteit. Deze identiteitsontwikkeling lijkt samen te hangen met de toekomstverbeelding. Hier gaan we in de alinea's hieronder op in.

Identiteitsontwikkeling van adolescenten

Erikson (1968) beschrijft identiteit als een algeheel gevoel van weten wie men is, dit is inclusief hoe men zichzelf ziet en hoe men zichzelf beoordeelt. Dit zorgt voor een gevoel van innerlijke samenhang dat toekomstige ontwikkeling mogelijk maakt. Erikson benoemt in zijn boek dat adolescenten experimenteren met verschillende rollen en idealen in de maatschappij, voordat ze langdurige verplichtingen aangaan die hen een veilig gevoel van identiteit geven. Dit concept van de identiteit wordt gevormd door het samenvoegen van representaties van het zelf in het verleden, het heden en de toekomst. Gedurende de adolescentie worden jongeren meer bewust van hun eigen identiteit door het herbeleven van herinneringen en tegelijkertijd het inbeelden van hun de toekomst.

Dit experimenteren met verschillende rollen gebeurt door middel van verkenning en verbintenis (Erikson, 1968). Exploratie is het actief overwegen van verschillende elementen van een identiteit in een zoektocht naar een completer bewustzijn van het zelf. Hierdoor wordt de kans vergroot dat er uiteindelijk een identiteit wordt gekozen waar de adolescenten tevreden over zijn. Verbintenis is het kiezen van een of meerdere alternatieve identiteiten en met het nastreven daarvan zich verbinden aan een specifieke set van doelen, waarden en overtuigingen (Erikson, 1968). Deze kunnen zelf ingewijd zijn of via anderen overgenomen. Verbintenis zorgt voor een gevoel van richting en reden voor het leven. Door middel van verkenning en verbintenis ontwikkelt de adolescent zijn eigen identiteit.

In een poging de relatie tussen verkenning en verbintenis en zijn functie in het vormen van een identiteit beter te begrijpen, ontwikkelde Marcia (1966) het identiteits status model. Binnen dit model bestaan 4 stadia binnen de identiteitsontwikkeling, gebaseerd op de aan- of afwezigheid van verkenning en verbintenis. De individuen die na het exploreren van verschillende alternatieven, zich toewijden aan een zelf uitgekozen idee of bezigheid, vallen onder de status identiteit gerealiseerd. Identiteit moratorium is een andere status, deze individuen zijn actief hun overtuigingen en doelen aan het verkennen, zij moeten zich nog toewijden aan een identiteit. De derde houding is identiteit conformatie, deze individuen zijn wel toegewijd aan een identiteit, maar hiervoor hebben ze weinig ideeën en bezigheden verkend. Ze hebben een toekomstgeoriënteerde houding, maar niet op een even diepgaande en zelf-bevestigende manier als de gerealiseerde status. Vaak blijken deze adolescenten ideeën van hun ouders te hebben overgenomen. Ten slotte is er nog identiteit diffusie, deze individuen zijn niet toegewijd aan een identiteit én hebben nog geen ideeën en bezigheden verkend. Zij lijken geen richting in het leven te hebben en lijken zich daar ook niet mee bezig te houden.

De identiteitsstatus heeft invloed op je motivatie. De gerealiseerde status is geassocieerd met hard werken voor toekomstdoelen en de vaardigheid om consequenties en uitkomsten van eigen acties te voorzien (Schwartz, 2009). Zij vertonen hogere niveaus van prestatie motivatie, eigenwaarde en nauwkeurigheid. De moratorium status wordt geassocieerd met een hoge mate van angst voor de toekomst (Laghi, Baiocco, Liga, Guarino & Baumgartner, 2013). De conformatie status wordt geassocieerd met wisseling van ambities en het denken dat men zelf geen invloed heeft op gebeurtenissen. Deze mensen staan over het algemeen niet open voor nieuwe ervaringen en richten zich typisch meer op de verre toekomst ten opzichte van de andere statussen (Schwartz, 2001). Mensen met de diffusie status hebben een lage onafhankelijkheid, eigenwaarde en hadden een grotere neiging naar machteloosheid in vergelijking met anderen. Ze hebben een laag zelfbewustzijn en geen samenhangend beeld van de toekomst (Schwartz, 2001).

Meilman (1979) onderzocht de vier identiteitsstadia in een populatie onder 25 jongens die 12, 15, 18, 21 of 24 jaar oud waren. De vier identiteitsstadia werden afgeleid door middel van een interview. Hieruit bleek dat de jongens onder de 15 jaar vaker een diffusie of confirmatie identiteitsstatus hadden. De jongens boven de 15 jaar oud hadden vaker een moratorium of gerealiseerde identiteitsstatus. Hoewel het verzamelen van deelnemers via het eigen netwerk de generaliseerbaarheid van deze resultaten beperkte, suggereert de hoog-

significante veranderingen per leeftijdscategorie dat de resultaten vergelijkbaar zouden zijn bij een meer random geselecteerde deelnemerspopulatie. Dit zou er op kunnen wijzen dat de adolescentie een periode is met twee grove ontwikkelingsstadia waarin jonge adolescenten van een diffusie of confirmatie naar moratorium-gerealiseerde identiteitsstatus ontwikkelen rond de leeftijd van 15 jaar.

Het huidige onderzoek

De adolescentie is een belangrijke periode waarin zowel de toekomstverbeelding als de identiteitsontwikkeling zich verder ontwikkelen (Mello en Worell, 2015). Zoals eerder genoemd, vindt er bij zowel de toekomstverbeelding (Greene, 1986) als bij de identiteit (Meilman, 1979) ontwikkeling plaats rond het 15^e levensjaar. Van adolescenten die jonger zijn dan 15 jaar wordt echter verwacht dat zij al keuzes maken voor de toekomst en weten wat zij willen, hoewel de hiervoor benodigde hersenstructuren nog in ontwikkeling zijn (Jolles, 2011). Mello en Worell (2015) benoemen de periode van transitie van de kindheid naar de adolescentie een belangrijke ontwikkelingsperiode is, die nog te weinig is meegenomen in het onderzoek naar toekomstverbeelding. Om meer inzicht te krijgen in de toekomstverbeelding en identiteitsontwikkeling gedurende de adolescentie wordt dit onderzoek toegespitst op de jonge adolescentie.

Het doel van dit onderzoek is om te exploreren hoe identiteitsontwikkeling naar voren komt in de oriëntatie op de toekomst van jonge adolescenten. De identiteitsontwikkeling wordt hierbij onderzocht door de identiteitsstatus vast te stellen bij de jonge adolescenten. Ten eerste wordt onderzocht welke identiteitsstatus de jonge adolescenten laten zien. De toekomstverbeelding wordt hierbij onderzocht door middel van twee concepten die belangrijk zijn voor de ontwikkeling, namelijk tijdswaardering (mate van optimisme ten opzichte van de toekomst) en tijdshorizon (hoe ver in de toekomst men zichzelf inbeeldt). Er wordt onderzocht welke tijdshorizon de jonge adolescenten gebruiken. Tenslotte wordt onderzocht welke tijdswaardering de jonge adolescenten ervaren.

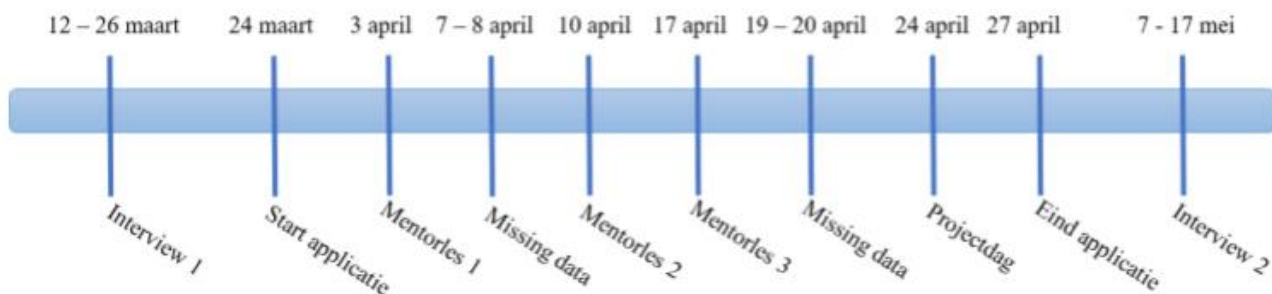
Methode

Het huidige onderzoek betrof een exploratief en kwalitatief onderzoek naar identiteitsontwikkeling en toekomstverbeelding bij 6 middelbare scholieren. Dit onderzoek gebruikte de data van eerdere onderzoeksprojecten van Ten Hagen (2018) en Wonnink (2018)

naar toekomstverbeelding van jongeren. Deze onderzoeken werden uitgevoerd tijdens het kunsteducatieproject ‘Over Doelen en Dromen’ op een middelbare havo-vwo. Binnen dit kunsteducatieproject werden lessen over het vormen van doelen en toekomstdromen verzorgd. In de onderzoeken van Ten Hagen (2018) en Wonnink (2018) werden drie onderzoeksmiddelen gebruikt: de doelen voor de dag en de tevredenheid hierover werden op dagelijkse basis gemonitord. Dit gebeurde door gebruik van een mobiele applicatie. Daarnaast werden door de leerlingen brieven geschreven vanuit de toekomst aan zichzelf. Tenslotte werden er interviews gehouden over de lange termijn toekomstbeeld van de scholieren. In het huidige onderzoek werden alle benodigde gegevens verkregen door kwalitatieve analyse van de afgenomen interviews uit deze eerdere onderzoeken. Voorafgaand aan het project werd het onderzoek beoordeeld door de Ethische Commissie van de Universiteit Twente. De aanvraag voor dit onderzoek, met aanvraagnummer 18124 werd goedgekeurd.

Over Doelen en Dromen

Het kunsteducatieproject ‘Over Doelen en Dromen’ werd gegeven aan de tweede klas van de middelbare school. In het jaar 2018 werd dit voor de eerste keer aangeboden op een middelbare school. Dit project werd ontwikkeld door wetenschapsfilosoof en onderwijskundige Moes Wagenaar (<http://www.overdoelenendromen.nl/>) met als doel om leerlingen vaardigheden aan te leren met betrekking tot het vergaren van zelfkennis en betere keuzes maken voor zichzelf, hun omgeving en de toekomst. Daarnaast richtte het project zich op het ontdekken van de eigen successen, sterke kanten en mogelijkheden (<http://www.overdoelenendromen.nl/schooltraject-over-doelen-en-dromen/>). Hiervoor werden lessen aangeboden waarin de leerlingen bezig gingen met hun eigen doelen en toekomstdromen. Het eerste gedeelte van het project bestond uit ‘trots zijn op jezelf’ (les 1), ‘obstakels’ (les 2) en ‘wat weet je al’ (les 3) en daarnaast over de doelen en dromen voor de toekomst. Het tweede deel van het project omvatte een project-dag en een theatervoorstelling, waarbij de uitgewerkte doelen en dromen van de leerlingen werden tentoongesteld. Voor en na het project werden de interviews afgenomen met betrekking tot hoe de jongeren hun toekomst ervaren. Het gebruik van de applicatie verliep van voor tot na het project. In Figuur 1 hieronder wordt een overzicht getoond van het tijdspad van het project. In het huidige onderzoek werden de interviews voorafgaand en na afloop van het project geanalyseerd.

Figuur 1. Tijdsplan kunsteducatieproject

Participanten en werving

De onderzoekspopulatie bestond uit 6 leerlingen van een middelbare havo-vwo school met een cultuurprofiel. De populatie bestond uit 4 meisjes en 2 jongens. Twee uit de havo en 4 uit het atheneum. De gemiddelde leeftijd was 13 jaar (SD: 0.58). Door de intensiviteit van het onderzoek werd besloten een beloning te stellen tegenover de investering van de deelnemers. Voor het invullen van de dagelijkse metingen ontvingen de deelnemers €1,50 per keer. Dit ontvingen zij alleen wanneer zij beide vragen op die dag hadden ingevuld. Daarnaast ontvingen de deelnemers in de loop van het onderzoek een Reisverslag van hun ontwikkeling in de toekomstverbeelding. Bij alle 6 deelnemers werden de benodigde twee interviews afgenomen.

Procedure

Voordat het onderzoek werd gestart werden de leerlingen geworven op een middelbare school. Er werd gestreefd naar uit elk leerniveau (havo of vwo) één jongen en één meisje te werven. Aan de mentoren werd gevraagd deze leerlingen te werven en daarnaast te letten op het bezit van een smartphone en een hoge motivatie om actief deel te nemen wegens het intensieve karakter van het onderzoek. Leerlingen waarvan bekend was dat zij sociale, emotionele of psychische problematiek ondervonden die eventueel tijdens het onderzoek zouden kunnen opspelen, werden uitgesloten van het onderzoek. De deelnemers kregen twee weken voor aanvang van het project via de school een informatiebrief, een informed-consent formulier, een instructie voor het schrijven van de toekomstbrief en een blad waarop ze de brief konden schrijven. Door middel van het invullen van het informed-consent formulier stemden de deelnemers en hun ouders in met dat zij voldoende geïnformeerd waren over het onderzoek en over deelname en gaven zij toestemming voor het anoniem verwerken van de gegevens die uit het onderzoek voortkwamen.

Het schrijven van de eerste brief fungeerde als eerste oriëntatie op de toekomstverbeelding van de jonge adolescenten en als voorbereiding op het eerste interview. Het eerste interview had als doel om een indruk te krijgen van de toekomstverbeelding van de leerlingen en hoe zij hierover dachten. Dit vond een week voor aanvang van de eerste les van het project plaats. Er werd gebruik gemaakt van een door de onderzoeker geconstrueerd interviewschema en het gesprek werd opgenomen. De interviews werden afgenomen door 2 masterstudenten van de Universiteit Twente. Na afloop van het interview kregen de deelnemers uitleg over de mobiele applicatie die ze zouden gaan gebruiken. Het doel van de applicatie was om gedurende vijf weken lang meer inzicht te krijgen in de dagelijkse toekomstverbeelding van de deelnemers. De deelnemers zouden bewuster kunnen gaan worden van hun toekomstverbeelding. De instructie voor de tweede toekomstbrief ontvingen de deelnemers bij de laatste les of via de mail. Deze omvatte dezelfde instructie voor het schrijven van de toekomstbrief, ter voorbereiding op het tweede interview. Het tweede en laatste interview had als doel om de ontwikkeling van de toekomstverbeelding te bekijken. Ten tweede werd om feedback gevraagd van de deelnemers, ter evaluatie van het project en het onderzoek.

Materialen

Interviews. Er werden semigestructureerde face-to-face interviews afgenomen bij de deelnemers. Face-to-face had hierbij een voordeel ten opzichte van alternatieven zoals telefonische interviews of via de e-mail dat beide partijen op dezelfde plek en tijd aanwezig waren, waardoor extra informatie zoals intonatie, gezichtsuitdrukking en lichaamstaal beter konden worden opgepikt (Opdenakker, 2006). De semigestructureerde vorm van het interview houdt in dat er van te voren vragen werden opgesteld als richtlijn, maar dat hier van afgeweken kon worden indien het verloop van het gesprek hier om vroeg. Hierdoor had de deelnemer die geïnterviewd werd zelf de vrijheid om te beïnvloeden wat het onderwerp was en hoeveel er over gesproken werd. Het uitgangspunt was om het zoveel mogelijk op een natuurlijk gesprek te laten lijken. Belangrijk hierbij was om de nieuwe informatie vooral vanuit de deelnemers te laten komen. Het interview schema voor het eerste interview is in Bijlage 1 opgenomen en het interview schema voor het tweede interview in Bijlage 2.

Het doel van het eerste interview was om een baseline meting te verkrijgen voorafgaand aan het project over de toekomstverbeelding van de deelnemers en hun ervaringen hiermee; hoe zien zij de toekomst voor zich? Hoe vaak denken en praten zij hierover? Welk gevoel krijgen ze hierbij? Afhankelijk van hoeveel een deelnemer te vertellen

had, varieerde de interviewduur van een halfuur tot anderhalf uur. Bij het tweede en afsluitende interview werd een ander interviewschema gehanteerd en deze bestond uit twee delen. Het eerste deel omvatte hetzelfde als het eerste interview: de toekomstverbeelding en de ervaring van de deelnemers hiermee. Het format met betrekking tot dit onderdeel was hetzelfde. Het tweede deel betrof het evalueren van het project en het onderzoek en hierover feedback vragen van de deelnemers. Hierbij werd gevraagd om sterke punten en verbeterpunten, hun mening over de methode en wat de deelnemers er van geleerd dachten te hebben. Deze techniek van interview is geschikt voor een kleinschalig onderzoek (Drever, 1995).

De andere onderzoeksmethoden die in het originele onderzoeken werden gebruikt, zijn niet gebruikt voor de analyse in het huidige onderzoek. Een beschrijving van de mobiele applicatie is te vinden in het onderzoek van Ten Hagen (2018). Een beschrijving van de toekomstbrieven is te vinden in het onderzoek van Wonnink (2018).

Analyse

In dit onderzoek werden de identiteitsstatus, de tijdsvalentie en de tijdshorizon bepaald aan de hand van kwalitatieve analyse van de interviews. Hierbij werden zowel de interviews voorafgaand aan en na afloop van het project geanalyseerd. Hierdoor kon er tevens gekeken worden naar of er door het project Over Doelen en Dromen verandering optrad in de identiteitsontwikkeling en de oriëntatie op de toekomst. Voorafgaand aan de analyse werden de interviews doorgelezen, om een globaal kader te verschaffen van de antwoordmogelijkheden van de adolescenten.

Voor de beoordeling van de identiteitsstatus werden de interviews beoordeeld op 2 onderdelen: de mate van verkennen van ideeën en bezigheden en de verbintenis met ideeën en bezigheden passende bij een identiteit. Onder het verkennen wordt verstaan: het actief afvragen en wegen van verschillende alternatieve identiteiten voordat men een keuze maakt voor de waarden, overtuigingen en doelen die men nastreeft voor de toekomst (Erikson, 1968). Binnen deze verkenning kan men de diepte en breedte van de verkenning beoordelen. Diepe verkenning omhelst het verkennen van 1 optie (bijv. piloot worden) op verschillende manieren (bijv. artikelen erover lezen, met piloten praten). Brede verkenning houdt het verkennen van verschillende opties in (bijv. piloot worden, muzikant, leraar). Het andere aspect waarop het interview werd beoordeeld is verbintenis. Hieronder wordt het maken van een vastbesloten keuze voor een bepaalde identiteit en zich bezig houden met het voltrekken

van hiervan (Mancini, Caricati, Panari & Tonarelli, 2015). Op basis van deze twee kenmerken worden de identiteitsstatussen beoordeeld. Zie de Tabel 1 hieronder.

Tabel 1: Exploratie en verbintenis bij de 4 identiteitsstatussen

	<i>Exploratie</i>	<i>Verbintenis</i>
Identiteit gerealiseerd	Ja	Ja
Conformatie	Nee	Ja
Moratorium	Ja	Nee
Diffusie	Nee	Nee

In de interviews werd de adolescenten verschillende vragen gesteld over hoe zij de toekomst ervaarden. De antwoorden die ze gaven werden geanalyseerd op exploratie en verbintenis afzonderlijk. Voor exploratie werd er zowel gekeken naar de hoeveelheid ideeën die genoemd werden en hoe diep zij hierbinnen al alternatieven onderzocht hadden. Deze ideeën kunnen benoemd worden binnen verschillende levensdomeinen: studie, werk, woonsituatie, vrienden, familie e.d. Wanneer de adolescent weinig ideeën kon benoemen en deze ook niet op verschillende manieren had onderzocht, waardoor er een vaag beeld van de toekomst ontstaat, werd dit beoordeeld als weinig exploratie. Wanneer een adolescent veel ideeën kon benoemen die hij of zij verkend had of wanneer een adolescent de ideeën op verschillende manieren had onderzocht, waardoor er een helder beeld van de mogelijke toekomst ontstond, werd dit beoordeeld als veel exploratie. Hoewel de verdeling veel of weinig exploratie beperkt is, is deze aangehouden omdat deze verdeling nodig is om uit Tabel 1 de identiteitsstatus te herleiden. Beide aspecten van exploratie werden meegenomen om de exploratie te beoordelen.

Bij verbintenis werd er gekeken naar of de leerlingen waren toegewijd aan een bepaald toekomstidee. Deze toegewijde werd herleid uit uitspraken over hoe graag ze wilden dat dit toekomstidee uit zou komen en of ze zich door obstakels zouden tegen laten houden. Wanneer ze over een toekomstidee aangaven dat deze niet per se uit hoefde te komen of ze ook wat anders zouden kunnen gaan doen, werd dit beoordeeld als niet toegewijd. Daarna werden de identiteit statussen beoordeeld door antwoorden te beoordelen op de combinatie van exploratie en verbintenis.

De variabele tijdsvalentie, dus de mate waarin men optimistisch of pessimistisch over de toekomst is, werd onderzocht aan de hand van een vraag in het interview. In het interview

schema werd aandacht besteed aan hoe de toekomst die de leerlingen schepte, hen liet voelen. In dit onderzoek is gekeken naar hoe de leerlingen hierop antwoordden en of hun antwoord optimisme, pessimisme of geen van beide suggereerde. Wanneer de leerlingen positieve antwoorden gaven, zoals bijvoorbeeld: “Leuk!” “Fijn.” Of zinnen zoals: “Ik heb er zin in.” Werd dit beoordeeld als optimistisch. Wanneer ze negatieve antwoorden gaven zoals: “Eng.” “Niet fijn.” Of een zin zoals: “Ik ben er bang voor.”, werden de antwoorden beoordeeld als pessimistisch. In de praktijk bleek bij een onduidelijk antwoord de interviewer te vragen: “Is dat dan positief of negatief?”, waardoor dit gemakkelijker te classificeren werd. Wanneer antwoorden geen optimistisch of pessimistisch karakter hadden, werden ze beoordeeld als neutraal.

De variabele tijdshorizon werd onderzocht aan de hand van een vraag in het interview. In het interviewschema was de vraag: ‘Als je denkt aan je toekomst, naar welke termijnen kijk je dan vooral?’ opgenomen. De antwoorden op deze vraag werden vaak niet concreet (in jaartallen) uitgesproken. Daarom werden er verschillende categorieën gemaakt: 0-10 jaar (nabije toekomst), 11-20 jaar (iets minder nabije toekomst), 20+ jaar (verre toekomst) in de toekomst. Deze indeling werd gemaakt op basis van de eerste keer doorlezen van de interviews.

Resultaten

Hieronder wordt per deelnemer beschreven wat de bevindingen zijn na analyse van de interviews. De namen zijn geanonimiseerd, hiervoor zijn pseudoniemen gebruikt.

Anne: “Ik heb gewoon heel veel keuzes die ik heel leuk vind”

Identiteitsstatus: Bij Anne valt op dat ze veel potentiële beroepen noemt. Ze begint over haar grote droom om regisseur te worden en ze praat hier enthousiast over. Wanneer haar gevraagd wordt hoe zij deze droom zal verwezenlijken, begint zij over een andere droom van haar: architect worden. Later noemt ze ook dat ze graag geschiedenisdocent wil worden. Ze kan bij iedere droom vertellen waarom dit goed bij haar zou passen. Hieruit valt te concluderen dat Anne al meerdere mogelijke doelen geëxploreerd heeft. Wanneer haar gevraagd wordt welke opleiding ze wil gaan doen, zegt ze: “Ik heb gewoon heel veel keuzes die ik heel leuk vind en die ik goed kan, en dat is wel, dat is heel lastig om die keuzes te maken.” Dit lijkt ook kenmerkend voor het dilemma van Anne, veel dingen hebben die ze leuk vindt en niet kunnen kiezen. Wanneer haar in het tweede interview gevraagd wordt wat haar toekomstdroom is, geeft ze aan dat ze gewoon gelukkig wil zijn. Wanneer haar gevraagd wordt hoe dit er uit ziet,

maakt zij een opsomming van de opties die zij al eerder aangaf interessant te vinden. Anne lijkt goed te passen binnen de identiteitsstatus Moratorium: ze heeft wel geëxploreerd, maar zich nog niet aan één idee verbonden. Zoals blijkt uit het citaat is een belemmering voor Anne om zich te verbinden, dat ze zoveel keuzes heeft. Ten opzichte van andere deelnemers van het onderzoek heeft zij zich echter veel geëxploreerd. Een stimulator van exploratie zou haar stimulerende moeder kunnen zijn. Ze benoemt meerdere keren dat ze het er veel over heeft met haar moeder. Anne lijkt wel nadrukkelijk verbonden met het idee een puppy te willen hebben zodra zij op zichzelf woont. Zij zegt hierover: “Dat wil ik wel graag als ik op mijzelf woon. Dat lijkt mij wel weer lastig, omdat je dan ook naar school gaat, als je studeert, maar daar vind ik wel wat op.” Zij lijkt niet uit het veld geslagen door obstakels en zich standvastig aan dit idee verbonden te hebben. Opvallend hierbij is dus dat Anne op het gebied van beroepskeuze zich nog niet verbonden heeft aan 1 doel, zij dit op het gebied van een huisdier al wel heeft. De mate van verbondenheid zou dus per levensdomein kunnen verschillen bij Anne.

Tijdshorizon: Wanneer Anne gevraagd wordt of ze wel eens over de toekomst nadenkt, geeft ze aan: “Ja daar denk ik wel eens over na. Vooral dan dat het moeilijk is om te kiezen hoe ik dat in de derde ga doen. Wat voor vakkenpakket moet ik kiezen, met welke vakken er bij.” Dit lijkt passend bij haar dilemma dat er te veel is om te kiezen. Andere dingen die ze bespreekt over de toekomst zijn dat ze bijvoorbeeld ooit in Amerika wil gaan wonen en dat ze als ze op zichzelf woont graag een puppy wil. Wanneer het gaat over wat ze wil worden en welke vakken passen daarbij, beeldt ze zich de nabije toekomst (5-10 jaar) in: welke vakken moet ik kiezen? Wanneer het gaat over andere zaken, zoals het hebben van een huisdier, lijkt ze zich verder in de toekomst in te kunnen beelden (11-20 jaar). Het lijkt er op dat voor Anne de tijdshorizon tevens domein specifiek is.

Tijdsvalentie: Wanneer Anne gevraagd wordt welk gevoel zij krijgt bij de toekomst, geeft ze geen eenduidig antwoord. Ze geeft aan dat ze de toekomst aan de ene kant leuk vindt, vanwege de zelfstandigheid en onafhankelijkheid. Aan de andere kant geeft ze ook zorgen aan: Je moet genoeg geld verdienen en wat als je droom niet lukt? Ze lijkt zich druk te maken over of het wel gaat lukken zoals zij wil. In het tweede interview geeft ze aan dat ze haar studententijd ziet als de tijd waarin het moet gaan gebeuren: “Je moet gaan studeren of je moet niks doen en je leven verpesten.” Voor Anne lijkt haar optimisme voor de toekomst dus af te hangen van of haar droom uitkomt.

Concluderend: Anne is enthousiast over verschillende beroepen en verbindt zich nog niet aan een daarvan. Zij hecht veel waarde aan wat ze gaat doen, dit blijkt uit haar zorgen over of ze

wel genoeg geld verdient en of het haar wel gaat lukken. Ze lijkt een dilemma te hebben het juiste te willen kiezen. Dit lijkt haar te weerhouden om te kiezen en maakt dat zij zich met name bezig houdt met de nabije toekomst zoals de keuze van haar vakkenpakket.

Bart: “Iets wat ik gewoon leuk vind om te doen”

Identiteitsstatus: Op de vraag wat Bart zijn toekomstdroom is, antwoordt hij: “Gelukkig zijn. Misschien een leuk gezin, leuke baan, leuke mensen om mij heen.” Hij lijkt de nadruk te leggen op dat hij het vooral leuk wil hebben. Wanneer hem gevraagd wordt hoe dat er uit ziet, geeft hij aan dat hij daar geen duidelijk beeld van heeft. Op het gebied van beroepskeuze, lijkt hij een voorkeur te hebben voor de creatieve sector, maar hij is hierin niet concreet: “Ja iets wat ik gewoon leuk vind om te doen. Of acteren, of filmpjes maken.” Hij geeft aan geen idee te hebben welk vakkenpakket of studie daar dan bij zou passen. Hij zegt dat het eigenlijk nog alle kanten op kan gaan. Bart lijkt het best te passen binnen de identiteitsstatus Moratorium. Er heeft al exploratie plaatsgevonden, gezien Bart interesse heeft voor de creatieve sector. Hij heeft zich nog niet verbonden aan 1 doel hierbinnen. Binnen zijn interesse voor de creatieve sector is hij niet concreet, daardoor lijkt zijn exploratie niet diepgaand te zijn geweest. Toch past Bart niet binnen de identiteitsstatus diffusie, omdat hij wel bezig lijkt te zijn met de toekomst en dit hem niet koud laat.

Tijdshorizon: Bart lijkt zich op de tijdshorizon in de nabije toekomst (5-10 jaar verder in de toekomst) te bevinden. Hij is met name bezig met welke baan hij wil gaan doen en welk vakkenpakket daar voor nodig is.

Tijdsvalentie: Bart geeft aan dat hij meestal wel positief nadenkt over de toekomst. Hij denkt dat je dan meer vrijheid hebt, want je bent vrij van school. Hij geeft aan dat hij zich ook druk maakt over als dingen niet goed gaan, zoals een slechter cijfer krijgen op school. Hier kan hij 's nachts van wakker liggen. Hij geeft aan: “Als ik niet goed mijn best doe op school, dan krijg ik een wat minder leuke baan.” Bart lijkt de toekomst dus pessimistisch te vinden wanneer het niet goed gaat op school. Voor Bart lijkt de tijdsvalentie op het gebied van school dus een voorwaarde te hebben.

Concluderend: Bart lijkt een vaag idee van zijn toekomst te hebben, behalve dat hij het graag leuk wil hebben. Voor de beroepskeuze heeft hij een voorkeur voor de creatieve sector, maar hierbinnen heeft hij geen concrete doelen. Hij lijkt wel bezig te zijn met de toekomst, maar met name op het vlak dat hij het goed moet doen, om zijn mogelijkheden voor de toekomst open te kunnen houden.

Chris: “Ik wil voetballer worden. Anders weet ik het niet.”

Identiteitsstatus: Chris heeft een duidelijk doel: Hij wil graag profvoetballer worden en anders gymleraar. Wanneer hem gevraagd wordt of dat het enige is dat hij in zijn toekomst ziet, zegt hij: “Nou als ik voetballer kan worden dan wel. Anders weet ik het niet.” Voor voetbal weet hij dat hij veel moet trainen om zijn doel te bereiken, maar verder stelt hij geen doelen. Chris lijkt het best te passen bij de identiteitsstatus conformatie. Hij heeft zich verbonden aan het idee profvoetballer of gymleraar te worden en lijkt hierin verder niet geëxploreerd te hebben. Wanneer hem gevraagd wordt welke opleiding hij dan moet doen, antwoordt hij: “Iets met sport.” Als enige alternatief voor het doel met sport bezig te zijn, noemt hij dat hij wel een bedrijf wil runnen, net zoals zijn oom. Hij lijkt geen concreet beeld te hebben van hoe dat er uit ziet: “Dan kun je gewoon mensen aannemen en dan moet je zelf gewoon een keer op het kantoor zijn en dan moet je even wat dingen gaan runnen en mensen aansturen en zo.” Chris lijkt alleen potentiële identiteiten te kiezen als doel die bekend voor hem zijn. Voetbal is een sport die hij al kent en een bedrijf runnen zag hij bij zijn oom. Chris lijkt dus te willen conformeren met al bekende ideeën.

Tijdshorizon: Chris geeft aan niet met de toekomst bezig te zijn: “Het is meer van ik ben meer met voetballen en nu bezig dan dat ik in de toekomst iets wil gaan doen.” Op de vraag waar hij dan een sportopleiding zou doen, zegt hij: “Dat zie ik dan wel.” De periode in zijn leven die het meest belangrijk in zijn leven is, is nu: “Ik moet gewoon zorgen dat ik hoog in havo kom, en dan kijk ik wel verder van welke stroom ik wil doen, welke vakken ik wil doen, maar dat kan ik nu nog niet kiezen zeg maar.” Chris lijkt dus met name in het heden te leven, al is hij wel bewust van dat zijn acties nu (goede cijfers halen), invloed hebben op de toekomst (hoog in de havo komen).

Tijdsvalentie: Chris is onverschillig over de toekomst: “Het boeit me niet echt nu. Later. Dan zie ik het wel.” Wel zegt hij over zijn sportdoel: “Het gaat waarschijnlijk nooit werken, want het is gewoon niet binnen handbereik.” Dit lijkt pessimistisch te zijn. Enerzijds lijkt hij dus neutraal, anderzijds lijkt hij pessimistisch over zijn droom om profvoetballer te worden.

Concluderend: Chris heeft een duidelijk identiteit waar hij zich aan verbindt. Hij is hierin standvastig, al lijkt hij weinig geëxploreerd te hebben. Hij denkt weinig na over de toekomst en leeft in het nu. Hij lijkt onverschillig over de toekomst, al is hij wel overtuigd dat zijn droom toch niet gaat uitkomen.

Daphne: “Ik wil graag fysiotherapeut worden. En voor de rest wat meer zelfvertrouwen krijgen, denk ik. Voor de rest nog niet heel veel over nagedacht of zo.”

Identiteitsstatus: Daphne noemt als doel dat ze graag fysiotherapeut wil worden, omdat ze dit ziet als een samenkomst van twee dingen die ze leuk en belangrijk vindt: Mensen helpen en sporten. Daarnaast noemt ze als doel dat ze meer zelfvertrouwen wil in de toekomst. Met name op school zou ze graag willen dat ze haar klasgenoten beter kende, zodat ze zich zekerder zou voelen. Hierover geeft ze aan dat er met name iets moet veranderen met hoe de school het aanpakt. Daphne hanteert naast een doel op beroepsgebied ook een persoonlijk doel. Wanneer haar gevraagd wordt over de concrete stappen om haar doelen te bereiken, lijkt ze niet goed uit haar woorden te komen. Ze geeft aan dat ze het lastig vindt er over te praten, omdat het allemaal nog vaag is. Ze zegt dat ze nog niet over concrete stappen heeft nagedacht om deze doelen te bereiken. Haar ouders laten haar heel vrij in haar doelen, af en toe heeft ze gesprekken over hoe ze iets aan zou pakken, ze praat er niet veel over.

Daphne lijkt het best te passen binnen de identiteitsstatus conformatie. Ze heeft zich verbonden aan het idee fysiotherapeut te worden, ze vindt het lastig om het beeld van hoe dat er uit ziet concreter te krijgen. Hieruit blijkt dat ze zich op dat vlak nog niet geëxploreerd heeft. Opvallend is dat haar gedurende het interview veel vragen gesteld worden en ze wel antwoordt, maar er relatief weinig informatie vrij komt. Zij geeft vaak aan het niet te weten of als ze wel iets zegt, lijkt ze onzeker te zijn over haar antwoord. Regelmatig zegt ze “of zo” of eindigt ze haar antwoord met “weet ik veel.” Hoewel ze wel zeker lijkt over dat ze haar doel wil bereiken, durft ze haar uitspraken niet kracht bij te zetten. Hieruit blijkt het lage zelfvertrouwen dat ze zelf ook noemt. De oplossing hiervoor zoekt zij buiten zichzelf, zij vindt namelijk dat de school moet veranderen zodat de leerlingen meer zelfvertrouwen kunnen ervaren. Deze afwachtende houding kenmerkt Daphne.

Tijdshorizon: Als Daphne aan de toekomst denkt, denkt ze vooral aan zichzelf rond de leeftijd van 30 jaar. Ze weet niet zo goed waarom, maar ze denkt dat die leeftijd een mijlpaal is “of zo”. In een gesprek over haar profielkeuze geeft Daphne aan dat ze daar nog niet mee bezig is. Daar krijgt ze uitleg over op het begin van de derde, dus dan ziet ze het wel. Daphne lijkt dus met name bezig te zijn in de periode iets verder dan de nabije toekomst (11-20 jaar verder in de toekomst).

Tijdsvalentie: Daphne geeft aan dat ze zich wel nieuwsgierig en blij voelt over de toekomst. Ze ervaart het wel als positief dat ze allemaal nog mag bedenken wat ze wil doen. Ze geeft aan dat vooral de studietijd haar leuk lijkt, ze vindt het moeilijk uit te leggen waarom. Daphne lijkt dus met name positief over de toekomst.

Samenvatting: Daphne kenmerkt zich door een onzekere, afwachtende houding. Ze heeft een concreet doel waar ze naar toe wil werken, ze weet nog niet hoe ze daar gaat komen. Ze

beeldt haar toekomst met name in rond haar 30ste, ze kan niet uitleggen waarom. Ze is positief over de toekomst.

Eva: “Ik wil gewoon bioloog worden, hoe weet ik niet, maar ik wil dat heel graag”

Identiteitsstatus: Eva is enthousiast over het onderzoeken van zeedieren. Zij wil dit graag onderzoeken in het koraalrif in Australië. Zij benadrukt vaak hoe graag ze het wil en hoe interessant ze het vindt. Ze zegt er over: “Op dit moment wil ik het best wel, heel 100% zeker doen”. Ze zegt dat ze misschien ook wel naar een ander land dan Australië kan gaan. Eva geeft aan dat hoewel ze nog niet weet op welke termijn ze dan in Australië zit, ze wel heel erg haar best wil doen omdat het haar zo gaaf lijkt. Een typerende uitspraak voor Eva is: “Ik wil gewoon bioloog worden, hoe weet ik niet, maar ik wil dat heel graag.” Hieruit blijkt dat Eva zich wel verbonden heeft aan de identiteit bioloog te willen worden. Ze geeft aan dat ze nog niet weet hoe het pad daar naar toe er uit zal zien en wanneer ze daar zal zijn. Hieruit blijkt dat Eva het idee nog niet volledig verkend heeft. Daarom lijkt Eva te passen binnen de houding Conformatie. Eva geeft aan regelmatig over haar doel te praten met haar vrienden, die ook bioloog willen worden. Daarnaast praat ze er ook regelmatig over met haar ouders, die haar vrij laten in haar doelen, maar haar wel motiveren. Als tweede doel geeft Eva aan dat ze graag zelf haar geld wil verdienen om eten te kunnen kopen en dat ze graag moeder wil worden van twee kinderen met een rijke man als dat kan. Daarbij wil ze dan het liefst in een Tesla rijden. Hierbij noemt ze geen concrete stappen om tot dat doel te komen. Dit past goed binnen haar Conformatie-houding.

Tijdshorizon: Eva geeft aan dat ze niet weet wanneer ze in Australië is. Ze lijkt vooral bezig haar vwo te willen halen, zodat ze naar de UT kan gaan. Op de vraag op welke termijn in de toekomst Eva vooral denkt zegt ze dat ze dat niet zo goed weet, want het hangt af van wanneer ze haar doel behaalt. Ze benoemt dat ze wel een gezin wil, maar pas na haar 25ste. Eva lijkt vooral in de nabije toekomst na te denken hoe ze haar doel kan behalen. Daarnaast noemt Eva dat ze wel eens nadenkt over de toekomst van Nederland en de wereld en dan met name over de hoeveelheid plastic die rondslingert. Op het gebied van school en studie lijkt ze dit met name in de nabije toekomst in te beelden (5-10 jaar), op het gebied van woonsituatie, zoals een gezin, beeldt ze dit verder dan de nabije toekomst in (11-20 jaar). Met betrekking tot de toekomst van de wereld denkt ze na in de verre toekomst (20+ jaar).

Tijdswaardentie: Eva geeft aan blij te zijn als ze denkt aan haar toekomst, als ze kan doen wat ze zou willen doen. Ze zou veel voldoening halen uit het behalen van haar doel. Eva lijkt haar blijdschap in de toekomst te koppelen aan de voorwaarde dat ze haar doel behaalt.

Concluderend: Eva is zeer gedreven om haar doel te bereiken zeedieren te onderzoeken in het koraalrif. Ze geeft aan niet duidelijk te weten hoe ze daar komt, maar het belangrijk te vinden dat ze er komt. Ze lijkt een moreel bewustzijn te hebben: ze maakt zich druk om het vele plastic in de wereld en wil graag in een auto rijden die goed is voor het milieu. Haar beroepskeuze valt hier mooi binnen. Dit vormt een mooi geheel, waarvan de plannen om het uit te laten komen nog afwezig zijn.

Femke: “Ik wil graag iets met wiskunde doen en als hobby met muziek en zo bezig zijn.”

Identiteitsstatus: Femke geeft als doel aan dat ze graag een leuke baan wil hebben die ook goed verdient. Ze wil graag “iets met wiskunde doen en als hobby met muziek en zo bezig zijn.” Wanneer haar gevraagd wordt hoe ze dit voor haar ziet zegt ze: “Ik weet eigenlijk niet zo goed wat er allemaal mee kan, maar als docent of zo.” Ze geeft zelf aan dat het vaag voor haar ziet. Hoewel haar idee nog niet erg specifiek is, geeft ze aan dat ze op een schaal van 1 tot 10, wel 7 zeker is van haar toekomst, dus wil wel zorgen dat het uitkomt. Daarnaast geeft ze als doel aan een gezinnetje te willen met een man en 1 of 2 kinderen en een hond. Ze wil graag een Harley hond. Femke geeft aan dat ze het lastig vindt te praten over haar doelen. Ze heeft het er weinig over met anderen. Ze zegt dat ze het niet echt ervaart als een doel, maar dat ze meer onbewust weet dat ze dat wil. Hieruit vloeit vervolgens dat ze automatisch goed haar best doet voor school en oefent voor haar vioollessen. “Voor de rest loopt het wel door.” Als laatste geeft ze aan dat ze het belangrijk vindt dat het energieverbruik schoner wordt, bijvoorbeeld met behulp van zonne-energie. Hieraan wil ze zelf wel bijdragen door zonnepanelen op haar woning te hebben en in een elektrische auto te rijden zodra ze op zichzelf woont. Dit kent ze al vanuit huis, want haar ouders hebben ook zonnepanelen en elektrische auto's. De identiteitsstatus die het beste bij Femke past is Conformatie. Zij heeft zich toegewijd aan dat ze iets met wiskunde wil doen, maar wat precies en hoe daar te komen, dat weet ze nog niet. Hier kan ze nog meer in verkennen. Wat daarnaast opvallend is dat Femke het lastig lijkt te vinden over de doelen te praten. Ze geeft veelal korte antwoorden en lijkt haar toekomstbeeld niet helder te kunnen verwoorden.

Tijdshorizon: Femke geeft aan dat wanneer ze over de toekomst nadenkt, ze vooral nadenkt over als ze tussen de twintig en veertig is “of zo”. Deze periode is erg breed en zou vallen binnen 11-20 jaar verder in de toekomst tot de verre toekomst. Haar idee om zonnepanelen op haar woning te plaatsen en in een elektrische auto te rijden past ook binnen dit tijdsbestek. Verder is ze met name bezig met het halen van goede cijfers. Dit is weer in de nabije toekomst. Op het gebied van school lijkt ze dus met name in de nabije toekomst (5-10 jaar

verder in de toekomst bezig te zijn) en in andere levensdomeinen beeldt ze zich ook verder in de toekomst in (11-20 jaar in de toekomst of verder).

Tijdsvalentie: Femke geeft aan dat ze wel positief tegenover de toekomst staat, maar dat ze het wel een beetje spannend vindt. Ze kijkt er wel naar uit om nieuwe dingen te gaan doen.

Concluderend: Femke weet dat ze 'iets met wiskunde' wil gaan doen en daarnaast met muziek bezig wil blijven. Ze weet onbewust dat ze dit graag wil, stelt hierbij geen concrete doelen op. Femke lijkt het moeilijk te vinden te concretiseren, zij geeft korte antwoorden en begrijpt niet wat de interviewer vraagt.

Discussie

Dit was een exploratief onderzoek naar identiteitsontwikkeling en toekomstverbeelding bij adolescenten van 12 tot en met 14 jaar in Nederland. Er is gekeken naar de identiteitsstatus, de tijdshorizon en tijdsvalentie van de adolescenten. Gezien er geen verschil bleek tussen de interviews voor- en na het project, is het effect van het doelenproject buiten beschouwing gelaten.

De identiteitsstatus van jonge adolescenten

Uit dit onderzoek blijkt dat onder jonge adolescenten van 12 tot 14 jaar verschillende identiteitsstatusen kunnen bestaan. De meerderheid van de jonge adolescenten hanteerde een conformatie identiteitsstatus. Hieruit blijkt dat de meeste adolescenten zich al wel aan een doel verbonden hadden, maar dat dit doel of de weg er naar toe nog onvoldoende verkend was. Twee deelnemers hanteerden een moratorium houding. Zij hadden wel verkend, maar verbonden zich nog niet aan 1 identiteit. Deze vondst spreekt de literatuur van Meilman (1979) tegen, die aangaf dat adolescenten onder de 15 jaar alleen een diffusie of conformatie houding zouden hebben. Dit betekent dat er wel degelijk identiteitsontwikkeling kan bestaan bij jongeren onder de 15 jaar.

LaVoie (1994) associeert het verkenningsproces van overtuigingen en bezigheden met het creëren van *possible selves*. De creatie van deze mogelijke versies wordt beïnvloedt door je capaciteiten, beperkingen en de context om je heen (Dunkel, 2000). De mogelijke versies die men creëert worden dus beïnvloedt door factoren buiten jezelf. Een externe factor die in dit onderzoek wordt genoemd door een leerling geclassificeerd met de moratorium houding is de invloed van ouders. Anne benoemt dat haar moeder haar sterk stimuleert om na te denken over haar toekomst en dat ze regelmatig met haar moeder praat over haar toekomst. Dunkel

(2000) noemt in zijn onderzoek dat blootgesteld worden aan nieuwe ideeën leidt tot het creëren van meer mogelijke toekomstversies van jezelf. In contact komen met nieuwe omgevingen is geassocieerd met de overgang naar de moratorium houding (Kroger & Green, 1996). Mogelijk stimuleren ouders het exploratieproces van hun kinderen door hen bloot te stellen aan nieuwe ideeën en omgevingen, waardoor zij nieuwe mogelijke zelden creëren.

Een andere bevinding in dit onderzoek is de diversiteit die bestaat bij leerlingen met dezelfde identiteitsstatus. Chris had de identiteitsstatus conformatie en verbond zich aan het idee om voetballer te worden. Hij leek hierin niet open te staan voor alternatieven. Eva had tevens de identiteitsstatus conformatie en was verbonden aan het idee om zeedieren te onderzoeken. Zij stond echter nog wel open voor verschillende manieren om daar te komen, hoewel zij zich nog niet verbonden had aan een van deze. Ten opzichte van Chris lijkt Eva in meer mogelijkheden te kunnen inbeelden. Binnen een identiteitsstatus kan dus verschil bestaan in de mate van exploratie.

Dunkel en Anthis (2001) vonden een relatie tussen het aantal mogelijke zelden die geproduceerd konden worden en de mate van exploratie. Daarnaast werd een relatie gevonden tussen de consistente positieve mogelijke zelden en verbintenis. Deze positieve zelden zouden werken als doelen waar men aan verbonden is. De mogelijke zelden hebben dus een relatie met identiteitsontwikkeling. Mogelijk zou onderzoek naar het aantal en de consistentie van mogelijke zelden bij jonge adolescenten nieuwe inzichten kunnen opleveren over hoe het exploratie en de verbintenis er uit ziet bij de identiteitsontwikkeling van deze jonge adolescenten.

Naar aanleiding van de bevindingen in dit onderzoek zijn er twee hypothesen die in vervolgonderzoek verder onderzocht zouden kunnen worden. Ten eerste zou onderzocht kunnen worden of en op welke manier positieve aanmoediging van ouders de exploratie van jonge adolescenten stimuleert. Daarnaast zou een soortgelijk exploratief onderzoek gedaan kunnen worden, waarbij identiteitsontwikkeling onderzocht wordt door middel van de mogelijke zelden, om meer inzicht te verschaffen over het exploratieproces en de verbintenis van jonge adolescenten.

De tijdshorizon van jonge adolescenten

Uit de resultaten blijkt dat de meerderheid van de jonge adolescenten met name bezig is in het nu of de recente toekomst (5 tot 10 jaar verder in de toekomst), zoals het uitkiezen van een vakkenpakket of het behalen van een goed cijfer. De leerlingen hechten veel waarde aan hun academische prestaties en beroepskeuzes. Daarnaast stellen de jonge adolescenten

zich hun toekomst met betrekking tot woonsituatie (woonplaats, huisdieren) en hobby's voor wanneer ze ongeveer 25-30 jaar oud zijn. Dit is iets verder dan de nabije toekomst (11-20 jaar verder in de toekomst). Een paar jonge adolescenten noemen de wens een gezin te stichten. Hier wordt minder over gesproken dan de nabije toekomst. De leerlingen beelden zich geen toekomst verder dan 20 jaar de toekomst in. Chris noemt als enkeling alleen over het heden na te denken. De bevinding van Steinberg et al. (2009) dat adolescenten van jonger dan 15 jaar zich nog met name op het heden richten, lijkt bevestigd in het levensdomein van de academische prestaties, maar niet in het levensdomein van woonsituatie.

Hoe is deze bevinding te verklaren? Een mogelijke verklaring voor dat er meer is gesproken over de academische prestaties op de korte termijn, is de context van het huidige onderzoek. Mogelijk waren de jonge adolescenten geneigd meer over het heden of de nabije toekomst van school te praten, gezien het interview werd afgenomen in de schoolsituatie en in het kader van een project dat op school plaatsvond. Het onderzoek van Steinberg et al. (2009) vond plaats op verschillende locaties, waardoor de context mogelijk minder van invloed was op de tijdshorizon.

Een andere verklaring voor deze bevinding, is dat de tijdshorizon verschilt per levensdomein. Klineberg (1967) benoemt dat kinderen die de transitie doormaken van kind naar adolescent, hun toekomstfantasieën vervangen door verwachtingen die passen binnen de volgens de maatschappij passende levenscyclus. Zij worden zich meer bewust van wanneer mijlpalen in hun leven plaatsvinden en wat deze inhouden. Klineberg (1967) benoemt dat hoe jonger het individu is, hoe minder hij weet van de verwachte levenscyclus en hoe langer de tijdshorizon is. Mogelijk is er bij het levensdomein van de woonsituatie nog meer over om over te fantaseren voor de jonge adolescenten, omdat zij minder de verwachtingen vanuit de maatschappij voelen op dit levensdomein op deze leeftijd.

Op basis van deze bevindingen zouden hypothesen onderzocht kunnen worden. Ten eerste zou onderzocht kunnen worden of de tijdshorizon per levensdomein verschilt en hoe dit er uit ziet bij adolescenten van verschillende leeftijden. Ten tweede zou gekeken kunnen worden naar of de tijdshorizon gerelateerd is aan het realisme van de toekomstbeelden. Tenslotte zou een vervolgonderzoek de invloed van de context van een onderzoek op de tijdshorizon kunnen onderzoeken.

De tijdsvalectie van jonge adolescenten

De grote meerderheid van de jongeren geven aan optimistisch naar de toekomst te kijken. Ze keken hierbij voornamelijk uit naar het hebben van meer vrijheid. Wel gaven ze

aan de toekomst spannend te vinden. Een aantal gaven aan zich druk te maken over of het wel gaat lukken. Opvallend is dat deze zorgen met name gericht zijn op de academische prestaties en de periode van studeren. Anne verwoordt dit op deze manier: “Je moet gaan studeren of je moet niks doen en je leven verpesten.” Deze trend waarin de invloed van de academische prestaties bepalend lijkt voor geluk in het verdere leven, is te zien bij de meerderheid van de adolescenten in dit onderzoek. Deze zorgen zijn niet aanwezig wanneer het gaat om zaken buiten de studie, zoals woonsituatie en het krijgen van een gezin. Chris noemt als enkeling niet optimistisch of pessimistisch te zijn over de toekomst maar onverschillig, omdat hij meer in het nu leeft en de rest komt later wel.

Een mogelijke verklaring voor deze bevinding is dat de tijdsvalentie van de jonge adolescent verschilt per levensdomein. Mogelijk zijn de jonge adolescenten minder optimistisch over de academische prestaties, omdat deze vaardigheden vereisen die voor hen nog lastig zijn. Zimbardo en Boyd (1999) noemen dat kinderen die zich meer op het heden concentreren ontvankelijker zijn voor faalervaringen. Dit omdat de schoolsetting vraagt om vaardigheden zoals uitstellen van beloningen, planning, doelen opstellen en weerstand bieden tegen afleidingen. Deze vaardigheden zijn gerelateerd aan het maken van keuzes voor de lange termijn, de hersenstructuren die hier aan gerelateerd zijn ontwikkelen zich pas later (Jolles, 2011). Mogelijk ervaren de jonge adolescenten deze faalervaringen en ontwikkelt zich hierdoor een negatiever beeld van de toekomst wanneer het gaat om academische prestaties.

Krachten en beperkingen van dit onderzoek

In dit onderzoek werden de gegevens verzameld door kwalitatieve analyse van interviews uit een eerder afgenomen onderzoek van Ten Hagen (2018) en Wonnink (2018). Kenmerkend aan kwalitatief onderzoek door middel van interviews is dat de interviewer probeert een fenomeen te onderzoeken in de context van de respondent. In het interview poogt de onderzoeker de respondent goed te leren kennen, om de ervaring van de respondent duidelijk te krijgen. Een voordeel hiervan is dat de onderzoeker dicht bij de ervaring van de deelnemer blijft (Evers, 2007). Gezien tijdens deze interviews de deelnemers veel vrijheid werd gegeven om vrijuit te praten, bleek deze manier van interviewen geschikt voor dit exploratieve onderzoek.

Het huidige onderzoek maakte gebruik van eerder afgenomen interviews gericht op de toekomstverbeelding. Hierdoor was het zelf inspelen op reacties van deelnemers niet mogelijk. Hierdoor vond de analyse mogelijk plaats met minder informatie dan wanneer de interviews direct werden afgenomen. Een andere beperking van dit onderzoek is dat de

deelnemerspopulatie bestond uit 6 middelbare scholieren met een cultuurprofiel. Dit beperkt de generaliseerbaarheid van deze deelnemerspopulatie. In het huidige onderzoek is de identiteitsontwikkeling indirect herleid uit de interviews. In een vervolgonderzoek zou de betrouwbaarheid verhoogd kunnen worden door een gevalideerde vragenlijst met betrekking tot dit onderwerp, bijvoorbeeld het semi-gestructureerde interview ontwikkeld door Marcia (1966).

Conclusie

Dit exploratieve onderzoek richtte zich op identiteitsontwikkeling en toekomstverbeelding bij jonge adolescenten van 12 tot 14 jaar. Concluderend kan gezegd worden dat de context een grote invloed heeft op de identiteitsontwikkeling en toekomstverbeelding van de jonge adolescent. De ouders zouden de identiteitsontwikkeling kunnen stimuleren door positieve aanmoediging. De schoolsetting zou mogelijk beter kunnen aansluiten op de jonge adolescent door minder een beroep te doen op hun toekomstvaardigheden. De verwachte levenscyclus zorgt er mogelijk voor dat jonge adolescenten realistischere toekomstbeelden creëren. Verschillende facetten in de context van de jonge adolescent zouden het proces van identiteitsontwikkeling en toekomstverbeelding kunnen begeleiden.

Referenties

- Bosma, H. A. (1985). Identity development in adolescence. Coping with commitments. Zoals verkregen via: <https://www.rug.nl/research/portal/files/3405302/Bosma.PDF>.
- Cantor, N., Norem, J., Niedenthal, P., Langston, C., & Brower, A. (1987). Life tasks, self-concept ideals and cognitive strategies in a life transition. *Journal of Personality and Social Psychology*, 53(6), 1178-1191.
- Cornish, E. (2004). Futuring: The exploration of the future. Verkregen via: https://books.google.nl/books?hl=en&lr=&id=phGB2Hc3XZ8C&oi=fnd&pg=PR9&dq=futuring+the+exploration+of+the+future&ots=wEev7b4bFf&sig=7euVm76oOQAn8FLSCTAKQ6AQ748&redir_esc=y#v=onepage&q=futuring%20the%20exploration%20of%20the%20future&f=false
- Drever, E. (1995). *Using Semi-Structured Interviews in Small-Scale Resaerch. A Teacher's Guide*.
- Dunkel, C. S. (2000). Possible selves as a mechanism for identity exploration. *Journal of Adolescence*, 23, 519-529. doi: 10.1006/jado.2000.0340
- Dunkel, C. S., & Anthis, K. S. (2001). The role of possible selves in identity formation: A short-term longitudinal study. *Journal of Adolescence*, 24, 765-776. doi: 10.1006/jado.2001.0433
- Erikson, E. H. (1968). *Identity: Youth and Crisis*. New York: Norton.
- Evers, J., de Boer, F. (2007). *Kwalitatief interviewen: Kunst en kunde*. Den Haag: Lemma.
- Greene, A. L. (1986). Future-time perspective in adolescence: The present of things future revisited. *Journal of Youth and Adolescence*, 15(2), 99-113.
- Jolles, J. (2011). *Ellis en het Verbreinen*. Verkregen via: <http://neuropsych-publishers.nl/wp-content/uploads/EllisJollesVerkort.pdf>
- Klineberg, S. L. (1967). Changes in Outlook on the future between childhood and adolescence. *Journal of Personality and Social Psychology*, 7(2), 185-193.
- Kroger, J., & Green, K. (1996). Events associated with identity status change. *Journal of Adolescence*, 19, 477-490. doi: 10.1006/jado.1996.0045
- Laghi, F., Baiocco, R., Liga, F., Guarino, A., & Baumgartner, E. (2013). Identity status differences among Italian adolescents: Associations with time perspective. *Children and Youth Services Review*, 35(3), 482-487. doi: 10.1016/j.childyouth.2012.12.018

- LaVoie, J. C. (1994). Identity in adolescence: issues of theory, structure and transition. *Journal of Adolescence*, 17, 17-28. doi: 10.1006/jado.1994.1003
- Lessing, E. E. (1972). Extension of personal future time perspective, age, and life satisfaction of children and adolescents. *Developmental Psychology*, 6, 457-468. doi: 10.1037/h0032576
- Mancini, T., Caricati, L., Panari, C., & Tonarelli, A. (2015) Personal and social aspects of professional identity. An extension of Marcia's Identity Status Model applied to a sample of university students. *Journal of Vocational Behavior*, 89, 140-150. doi: 10.1016/j.jvb.2015.06.002
- Marcia, J. E. (1966). Development and validation of ego-identity status. *Journal of Personality and Social Psychology*, 3(5), 551-558.
- Markus, H., & Nurius, P. (1986). Possible selves. *American psychologist*, 41(9), 954-969.
- Meilman, P. W. (1979) Cross-sectional age changes in ego identity status during adolescence. *Developmental Psychology*, 15(2), 230-231. doi: 10.1037/0012-1649.15.2.230
- Mello, Z. R., & Worrell, F. C. (2015). The past, the present, and the future: A conceptual model of time perspective in adolescence. In: Stolarski M., Fieulaine N., van Beek W. (eds). *Time Perspective Theory; Review, Research and Application*. Springer, Cam
- Nurmi, J-E., & Pulliainen, H. (1991). The changing parent-child relationship, self-esteem, and intelligence as determinants of orientation to the future during early adolescence. *Journal of Adolescence*, 14(1), 35-51. doi: 10.1016/0140-1971(91)90044-R
- Opdenakker, R. (2006, September). Advantages and disadvantages of four interview techniques in qualitative research. In *Forum Qualitative Sozialforschung/Forum: Qualitative Social Research* (Vol. 7, No. 4.).)
- Schwartz, S. J. (2001). The evolution of Eriksonian and Neo-Eriksonian Identity Theory and research: A review and integration. *Identity: An International Journal of Theory and Research*, 1(1), 7-58. doi: 10.1207/S1532706XSCHWARTZ
- Schwartz, S. J. (2009). Relationships of social context and identity to problem behaviour among high-risk Hispanic adolescents. *Youth & Society*, 40(4), 541-570. doi: 10.1177/0044118X08327506
- Sools, A., & Mooren, J. H. M. (2012). Towards narrative futuring in psychology: Becoming resilient by imagining the future. *Graduate Journal of Social Science*, 9(2), pp. 203-226

- Steinberg, L., Graham, S., O'Brien, L., Woolard, J., Cauffman, E., Banich, M. (2009). Age differences in future orientation and delay discount. *Child Development*, 80(1), 28-44. doi: 10.1111/j.1467-8624.2008.01244.x
- Suddendorf, T. (2010). Episodic memory versus episodic foresight: Similarities and differences. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Cognitive Science*, 1(1), 99-107. doi: 10.1002/wcs.23
- Suddendorf (2017). The emergence of episodic foresight and its consequences. *Child Development Perspectives*, 11(3), 191-195. doi: 10.1111/cdep.12233
- Suddendorf, T., & Corballis, M. C. (2007). The evolution of foresight: What is mental time travel, and is it unique to humans? *Behavioral and Brain Science*, 30, 299-351. doi: 10.1017/S0140525X07001975
- Ten Hagen, N. (2018). *Reis naar de Toekomst* (Bachelorthesis). Geraadpleegd via: <https://essay.utwente.nl/view/faculty/BMS.html>
- Trommsdorff, G., & Lamm, H. (1980). Future orientation of institutionalized and noninstitutionalized delinquents and nondelinquents. *European Journal of Social Psychology*, 10, 247-278. doi: 10.1002/ejsp.2420100304
- Wonnink, V. (2018). *Het lezen van de toekomst* (Bachelor thesis). Geraadpleegd via: <https://essay.utwente.nl/view/faculty/BMS.html>
- Zimbardo, P. G., & Boyd, J. N. (1999). Putting time in perspective: A valid, reliable individual-differences metric. *Journal of Personality and Social Psychology*, 77(6), 1271-1288.

Bijlage 1: Interviewschema Eerste Interview

Inleiding

Het doel van dit interview is om te ontdekken of en hoe mensen van jouw leeftijd bezig zijn met de toekomst. De duur van dit interview kan variëren van een half uur tot anderhalf uur, dat is afhankelijk van hoeveel je kan en wil vertellen. Voor het beantwoorden van de vragen is goed om te onthouden dat er geen foute antwoorden zijn, als je ergens geen antwoord op hebt is dat ook oke.

Thema's

- **Nadenken** (veel of weinig)
- **Praten** met familie of vrienden
- **Termijn** (korte of lange (dichtbij of ver weg))
- **Belang** (veel mee bezig, of 'ik zie wel')
- **Helderheid** (levendig of vaag, hoe goed kan je het je voorstellen)
- **Gevoel** (sterke emoties zoals verdrietig of juist vrolijk of juist geen emoties/neutraal)
- **Betrokkenen** (alleen, met relatie, met heel gezin of juist de toekomst van de planeet)

Vragen

1. Wat is jou droom voor de toekomst?
2. Denk je wel eens over de toekomst na?
3. Hoe belangrijk is je toekomst voor je, hoe actief ben je er mee bezig?
 - Hoe helder zie jij je toekomst? (is het al heel levendig of nog heel vaag)
 - Kan je hier een voorbeeld van geven?
 - Hoe vaak denk je na/ben je bezig met jouw toekomst?
4. Praat je wel eens met je vrienden of familie over de toekomst?
 - Kan je wat voorbeelden geven van zulke gesprekken?
 - Wat voor dingen worden dan gezegd?
 - Hoe vind je het om te praten over de toekomst?
 - Wat voor soort reacties krijg je vaak?
 - Hoe hebben je familie of vrienden invloed op of je praat over de toekomst, en de manier waarop?

5. Stel je ook specifieke doelen om je droom te bereiken?
 - Heb je al concrete plannen gemaakt om die dromen te bereiken?
 - Hoe zien die plannen er dan uit?
6. Als je denkt aan je toekomst, naar welke termijnen kijk je dan vooral?
 - Waarom vind je juist deze termijnen belangrijk?
 - Wie spelen er een rol in jouw leven op dat moment?
 - Hoe zeker ben je over deze toekomst?
7. Welk gevoel krijg je bij je toekomst (sterk zoals verdrietig of vrolijk of juist geen emotie/neutraal)
8. Denk je wel eens na over de toekomst van de planeet? Hoe kun jij daaraan bijdragen?

Evaluatie:

- Zou je nog meer willen vertellen? Zijn er nog onderwerpen die je toe zou willen voegen, of hebben we iets vergeten?
- Hoe heb je het interview ervaren?

Bijlage 2: Interviewschema Tweede Interview

Deel 1: Toekomstbrief

- Vragen of leerling toekomstbrief wil voorlezen
- Hoe ging het schrijven van de brief?
- Vergelijking van brieven bij Deel 3

Deel 2: Toekomstverbeelding

1. Wat is jouw droom voor de toekomst?
 - Hoe helder/vaag, zeker/onzeker?
 - (Hoe) is dit veranderd ten opzichte van het eerste interview?
 - Hoe belangrijk vind je jouw/deze toekomst?
2. Stel je specifieke doelen om je droom te bereiken?
 - Zoals wat?
 - Is dit anders dan voor het onderzoek/project?
3. Als je denkt aan je toekomst, naar welke termijnen kijk je dan vooral?
4. Welk gevoel krijg je bij je toekomst?
 - (verdrietig, vrolijk of juist geen emotie/neutraal)
5. Hoeveel denk je na over de toekomst?
 - (Hoe) is dit veranderd?
6. Met wie praat je over je toekomst?
 - Hoe praat je er dan over?
 - Hebben zij er invloed op? (positief/negatief)
7. Over wiens toekomst denk je na?
 - Ouders, broertjes, zusjes, Nederland, planeet
8. Heb je nog verdere toevoegingen, dromen, veranderingen die je wil bespreken?
9. Andere vragen?

Deel 3: Evaluatie

10. Hoe heb je het project (Over doelen en dromen) ervaren?
 - Wat vond je positief en wat negatief?
 - Wat heb je ervan geleerd?
 - Wat had je graag anders gezien?

11. Hoe heb je het onderzoek ervaren?

- Wat vond je positief en wat negatief?
- Wat had je graag anders gezien?
- Wat zou je toevoegen/weglaten?

12. Wat heb je geleerd in de afgelopen weken?

- Persoonlijk, emotioneel, gevoel binnen de klas
- Vind je dat je anders over dingen na bent gaan denken/voelen? Zo ja, waaraan ligt dat dan?
- Komen verschillen door het project of door het onderzoek (app, interviews, brieven)?
- Wat heb je geleerd van het werken met de app, wat is er door de app veranderd?
- Wat heb je geleerd van de interviews, wat is veranderd door de interviews?
- Wat heb je geleerd van de toekomstbrieven, wat is veranderd door de toekomstbrieven?

13. Vond je dat er een verschil tussen je toekomstbrieven zat?

- Wat voor verschil?
- Hoe komt dit verschil?

14. Wat vind je ervan om (zo) met de toekomst bezig te zijn?

- Hoe belangrijk vind je het om na te denken over de toekomst?
- Wat vond je hiervan voor het project en het onderzoek?

15. Zijn er verder nog dingen die je over het project of het onderzoek wil zeggen?

16. Zijn er nog andere vragen?